

Məlum olduğu kimi, bu il fevralın 14-də Prezident İlham Əliyev “Mirzə Qədim İrəvaninin 200 illiyinin qeyd edilməsi haqqında” sərəncam imzalayıb. Bir qədər sonra hələ dövlət televiziyasında işlədiyim vaxtlardan tanıdığım, hazırladığım verilişlərdə dəfələrlə çıxışlar etmiş ünlü sənətsünas, fəlsəfə doktoru, Əməkdar incəsənət xadimi Ziyadxan Əliyevdən Azərbaycan dəzgah boyakarlığının banisi Mirzə Qədim İrəvani haqqında müsahibə almaq istədim.

Telefon zəngimə cavab verən qızı Aysel Ziyadxanlı ağlaya-ağlaya bildirdi ki, Ziyadxan müəllim ağır xəstədir, cavab verə bilməyəcək. Onun yazmış olduğu “Rəssamlığımızın Mirzə Qədim İrəvani zirvəsi” məqaləsinə baxın, yarayarsa, istifadə edin. Bir neçə gün keçməmiş – martın 16-da Ziyadxan müəllim dünyasını dəyişdi... Acı xəbərin sarsıntısı keçəndən sonra həmin məqaləni tapıb oxudum və mərhum

riyyətini simmetriya əsasında qurulmuş, nəbatat və yaxud heyvanat aləmindən götürülmüş motivlər təşkil edir. Rəssamın bizim dövrə gəlib çatmış “Qırqovul və gülər” rəsm-qəlib nümunəsi də diqqətçəkən nümunələrdəndir. Bakı muzeyinin kolleksiyasındakı şüşə rəsmləri – “Rəqqasə” və “Dərviş” adlı kiçik ölçülü əsərlər yağlı boya ilə çəkilmişdir. Yaşıl fon-yerlikdə milli geyimdə qavalla

Rəssamlığımızın Mirzə Qədim İrəvani zirvəsi

müəllifin dərin biliyinin, təhlil bacarığının bir daha şahidi oldum. Məqaləni müəyyən ixtisarlara oxuculara təqdim edirəm.

Duyulası zaman distansiyası bizə Azərbaycan təsviri sənətini bənzərsiz inciləri ilə zənginləşdirən Mirzə Qədim İrəvaninin (1825–1875) axtarırlara köklənmiş yaradıcılığının əsl dəyərini göstərməyə imkan verir. Qənaətimizcə, onun çoxəsrlik sənət tariximizə verdiyi ən böyük töhfə ənənə və müasirlik probleminin həlli kontekstində, milli rəssamlığımızı duyğulandırıcı realist-gerçəkçi ifadə vasitəsilə yeniləşdirməsidir. Başqa sözlə desək, o, yaradıcılığında Şərq və Qərb bədii ənənələrini uğurla birləşdirən rəssam kimi tarixə düşüb.

Vaxtilə Təbriz bəylərbəyinin, Bakıda Hüseynqulu xanın, İrəvanda sərdar Hüseynqulu xanın, Şuşada Mehmandarovların və Səfibəyovun evini, Şəkiddə Şəkiخانovların evini və Xan sarayını, Quba, Naxçıvan və Şamaxı hamamlarını bəzəyən və bəziləri də bu günə kimi qalan divar rəsmləri özünəməxsus bədii məziyyətləri ilə memarlıq tikililərini zənginləşdirdiklərini təsdiqləyir. Həmin sənət əsərlərinin müəllifləri arasında Mirzə Qədim İrəvani özünəməxsus dəst-xətti ilə seçilib.

Onun atası Hacı Məhəmməd Hüseyn öz dövrünün çox məşhur ağacoyma ustalarından idi. Elə balaca Qədimin rəssamlığa meylinin kökündə də onun göz açdığı vaxtdan evlərində atasının yaratdığı sənət möcüzələri ilə üz-üzə qalması durur. Qədimin uşaqlıq illərində çəkdiyi rəsmlər onun böyük istedadından xəbər verirdi. Ancaq sənətə bu qədər böyük sevgisi olan Mirzə Qədimin sonradan professional təhsil almaması sual doğuran məsələlərdəndir. Belə ki, vaxtı çatanda atası İrəvanda ibtidai təhsil almış oğlunu Tiflis gimnaziyasına başqa bir peşyə yiyələnmək üçün göndərüb və o, təhsilini bitirəndən sonra İrəvana qayıdaraq ömrünün axırına kimi poçtda teleqrafçı işləyib.

Teleqrafçı-rəssamın yaradıcılığının yüksək bədii-estetik dəyərini şərtləndirən səbəblər sırasında, şübhəsiz, müasir tipli gimnaziyada rəsm sənətinin ilkin vərdişlərinə yiyələnməsi və davamlı olaraq öz üzərində çalışmasının durduğunu söyləmək olar. Taleyinə 50 il ömür payı yazılmış M.Q.İrəvaninin adını bu gün Azərbaycan incəsənəti tarixində yaşadan, adi poçt məmuruna ölməzlik qazandıran onun məhz sənətlə sıx bağlı olması, ecəzkar bədii nümunələr yaratmasıdır. Rəssamın ərsəyə gətirdiyi portret və divar rəsmlərinin bu gün öz xalqına başucalığı və qürur bəxş etməsi isə, yəqin ki, həyatdakı ən böyük mənəvi qazancıdır. Əsərlərini “Mirzə Qədim İrəvani” və “Qədim bəy”, bəzən də “kollec asessoru” kimi imzalamışdır.

O, təsviri sənətin bir çox sahələrində, o cümlədən monumental rəngkarlıq və qrafika sahələrində fəaliyyət göstərüb. O qədər də çox olmayan bədii irsində portret və ornamental kompozisiyalar geniş yer tutur. Rəssamın kağız, parça, dəri və şüşə üzərində işlənmiş əsərləri bu gün Azərbaycan Milli İncəsənət Muzeyində, Tiflisdə Gürcüstan Dövlət İncəsənət Muzeyində və Sankt-Peterburqda Dövlət Ermitajında nümayiş etdirilir.

Onun divar tərtibatı və milli tikmələr (“təkəlduz” və “güləbatın”) üçün tərtib etdiyi orijinal çeşni-eskizlər, hazırladığı trafaret-qəliblər də gözoxşayandır. Milli naxışlardan ibarət belə çeşnilərin əksə-

rəqs edən qadının, bozuntul-yaşıl rənglə əhatələnən və ənənəvi geyimdə təqdim olunan dərvişin obrazları rəssamın ilkin yaradıcılıq axtarışlarının uğurundan xəbər verir.

Rəssamın vəfatından sonra ailə arxivində onun yüzdən çox əsəri qalıbmış. Bizim günümüze isə onların yalnız 23-ü gəlib çatmışdır. Bunlar da ermənilərin 1918-ci ildə İrəvanda yaşayan azərbaycanlılara qarşı törətdikləri qırğınlardan xilas olmağa çalışan ailə üzvlərinin özləri ilə götürə bildikləri nümunələrdir. Sulu boya və qələmlə çəkilmiş həmin əsərlərin 20 ədədi hazırda Bakı muzeyində saxlanılır. Onları zamanında muzeyə rəssamın yaxın qohumları təqdim ediblər.

Rəssamın yaradıcılığının ikinci mərhələsini də bilavasitə həmin işlər təşkil edir. Vaxtilə İrəvan xanlığının iqamətgahı kimi inşa edilən Sərdar sarayı (XVIII əsr) çox gözəl olub. Zəngin tərtibata malik olan bu sarayın geniş salonunu zərif və şux koloritli naxışlar, tarixi və əfsanəvi süjetli divar rəsmləri, eləcə də “Qacar üslubu”nda çəkilmiş portretlər bəzəyirdi. O portretlərin çoxunu (Fətəli şah Qacar, Abbas Mirzə, İrəvan sərdarı Həsən xan İrəvanlı, Rüstəm - Zal) o dövrdə 25 yaşı olmasına

baxmayaraq, məşhur rəssam kimi tanınan Mirzə Qədim çəkmişdi. Hazırda Tbilisi muzeyində saxlanan “Sərkərdə” və “Fətəli şah” əsərləri rəssamın Sərdar sarayı üçün işlədiyi portretlərdəndir.

M.Q.İrəvaninin yaratdıqlarını özündən əvvəl mövcud olanların – nə “Qacar üslubu”nun, nə də real-gerçəkçi sənət ənənələrinin birbaşa bənzəri saymaq olmaz. Onun yaratdıqlarında hər iki ilhamverici mənəvi qaynağın təsiri olsa da, bütünlükdə onların çox fərqli biçimdə təfsiri-interpretasiyası duyulur. Ədalət naminə demək lazımdır ki, M.Q.İrəvaninin obrazları bütün mənalarda həm Azərbaycan, həm dünya rəssamlığında gördüyümüz bədii şərhlərdən çox fərqlənir. Bunları həm də milli təsviri sənətimizdə gerçəkləşməyə başlayan dəzgah rəssamlığı formalarının ilk görüntüləri hesab etmək mümkündür. Onun ərsəyə gətirdiyi portret-kompozisiyalarda bədii şərh özünəməxsusluğunun qabarıq ifadəsi obrazların real, onlar üçün fon – yerlik rolunu oynayan məkanın şərti-dekorativ biçimdə təqdim olunmasındadır. “Abbas Mirzə”, “Məh Tələt xanım”, “Vüqulla Mirzə”, “Gənc qadın”, “Fətəli şah” əsərləri bu qəbildəndir. Bu portretlərin çox önəmli və Azərbaycan təsviri sənəti üçün yeni olan bədii-estetik xüsusiyyəti onlarda insan psixologiyasının yadda qalan ifadəsinə nail olunmasıdır. Yüksək bədii kamiliyi ilə seçilən bu əsərlər Mirzə Qədimin çox da uzun sürməyən bədii yaradıcılığının elə son – daha yetkin üçüncü mərhələsini təşkil edir.

*Ziyadxan Əliyevin
ruhuna ehtiramla hazırladı:
Əli NƏCƏFXANLI
XQ*